

Ігор Зварич, Май Панчук

СИСТЕМНИЙ ПІДХІД У КОНТЕКСТІ АНАЛІЗУ РЕГІОНАЛЬНОЇ СКЛАДОВОЇ ЕТНОПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСІВ

Висвітлюються особливості застосування системного підходу до аналізу сучасних етнополітичних процесів як об'єктивного підґрунтя для формування відповідної державної етнонаціональної політики України з вичерпним врахуванням її унікального регіонального контексту.

Ключові слова: системний підхід, етнополітичні процеси, регіоналізація політичного простору, державна етнонаціональна політика.

Igor Zvarych, May Panchuk. The systems approach in the context of analysis of regional constituent of ethno-political processes. The features of application of the systems approach are showing to the analysis of modern ethno-political processes as objective subsoil for forming of the proper public Ukrainian ethnonational policy with an exhaustive account it unique regional context.

Key words: the systems approach, ethno-political processes, regionalization of political space, public ethnonational policy.

Науково обґрунтована аналітична оцінка сучасного стану та перспектив етнонаціонального розвитку регіонів є одним із найбільш актуальних напрямів дослідження поліетнічного українського суспільства. Це зумовлено, зокрема, і завданням мінімізації проявів конфліктогенних чинників у такій складній сфері життєдіяльності, якою є міжнаціональні відносини. Тут важливо все: і політика держави із забезпечення загальних засад демократії, верховенства права, міжетнічної толерантності, і виховання громадянина у душі міжнаціональної та міжрегіональної злагоди, дотримання законності та моралі, поваги до співвітчизників іншої етнічної належності.

Свого часу відомий англійський філософ Дж. Локк наголошував, що для жодної людини не може бути зроблений виняток у виконанні нею законів громадянського суспільства, якщо вона є його членом, бо тоді нікуди буде звернути-

ся за захистом від цієї людини, котра може приносити зло або небезпеку іншим людям [1, с. 52]. Цей висновок як ніде спрацьовує у поліетнічному суспільному організмі, де багато важить не тільки належний рівень забезпечення законності у суспільних відносинах, а й міжособистісні і в їх числі між-етнічні стосунки співгромадян. Забезпечення їхньої безконфліктності має бути основним стрижнем державної політики.

У зв'язку з цим окремої уваги заслуговують і праці вітчизняних вчених, присвячені концептуальним засадам наукового дослідження етнополітичних процесів. Так, ґрунтовне теоретико-методологічне висвітлення основних зарубіжних етнополітичних концепцій здійснене О.Картуновим [2]. Глибокий політичний аналіз етнонаціональних чинників державотворення притаманний роботам Л.Шкляра [3]. Важливим питанням системно-функціонального характеру сучасних трансформацій у сфері етнополітики приділена велика увага у працях О.Антонюка [4, с. 229; 5; 6], Ю.Куца [7], О.Майбороди [8; 9; 10, с. 55-63; 11, с. 181-188]. Побудовані на принципах структурно-функціонального аналізу, наукові розробки П.Надолішнього присвячені різним теоретичним моделям етнонаціональної детермінованості утвердження якісно нової системи врядування у контексті формування сучасного громадянського суспільства в Україні [12; 13; 14]. Безумовне загальнотеоретичне значення для застосування в етнополітичній практиці мають визначені та охарактеризовані В.Авер'яновим системний підхід до проблем державного управління і принципи їх структурно-функціонального аналізу [15]. Багато уваги питанням методології дослідження етнополітики відведено й у працях В.Бакуменка [16] та цілому ряді інших.

Водночас власне теоретико-методологічні проблеми регіоналізації етнополітичного простору держави найбільш ретельно розглядаються в монографії Т.Татаренко, яка, зокрема, зазначає, що: «Теорія та методологія регіоналізму виникли із практичних потреб складності розвитку демократичних різновидів державного устрою, необхідності встановлення оптимальних взаємовідносин між цілим і частинами, центром і периферією. Регіоналізація як суспільне явище є реакцією суспільства на реформацію, що передбачає перетворення в системі державно-територіального устрою, якісний перелом у політичному способі життя. В умовах

реформування сучасного українського суспільства виникає потреба в концептуальному обґрунтуванні регіоналізму та регіональних політичних процесів» [17, с. 23]. До того ж, відзначаючи характерні особливості регіонального розвитку, ця дослідниця робить наголос і на тому, що його сучасний етап «характеризується загальною тенденцією перетворення політико-географічних місць в ТСПС» [17, с. 23] (територіальні суспільно-політичні спільноти — *Авт.*).

Загалом, погоджуючись з наведеною характеристикою такої тенденції, ми визначаємо її радше як процес формування регіональних спільнот, яким притаманні певні стійкі ознаки, зокрема: домінуючий тип економічної діяльності, соціальний статус у системі суспільно-економічних відносин, мовно-культурні особливості тощо. При цьому і Т.Татаренко цілком слушно звертає увагу на те, що: «Увесь історичний розвиток України пов'язаний з формуванням на її просторі територіальних спільнот, які мають свою індивідуальність, соціокультурну специфіку, регіональну ідентичність. Причому регіональна ідентифікація визначається скоріше не національною, а територіальною приналежністю...» [17, с. 260].

Проте вказані особливості територіальних чи регіональних спільнот не є такими, що заперечують наявність більш стійкої та глибокої спорідненості населення будь-якої країни, а саме тієї його стійкості, якою визначається зміст таких понять, як народ і нація. Регіональні або територіальні суспільно-політичні спільноти — це спільноти, котрі формуються на базі інтересів, в основі яких лежать потреби територіальних громад, що реалізуються шляхом системної та послідовної регіональної політики, і чим вона ефективніша, тим успішнішими стають заходи, спрямовані на етнополітичну та міжрегіональну загалом консолідацію.

Варто звернути увагу і на те, що етнополітика є системою за визначенням, яка охоплює такі її елементи (підсистеми), як законодавчі, організаційні та ідеологічні заходи, котрі здійснюються державою, партіями, громадськими організаціями, спрямовані на задоволення потреб суб'єктів етнополітичних процесів, пов'язаних зі специфікою їхнього етнокультурного розвитку; регулювання міжнаціональних (міжетнічних) відносин; усунення чинників міжетнічної напруженості та міжетнічних конфліктів [18, с. 90-93; 12,

с. 192-193]. Зазначені елементи цієї відносно цілісної системи (етнополітики) — її законодавча, організаційна та ідеологічна підсистеми і об'єкти, що ними охоплюються, перебувають у різноманітних відношеннях між собою. Цей процес регулюється певними нормами і, що не менш важливо, — відповідними центральними та локальними (регіональними і місцевими) органами держави, партій та громадських організацій. При цьому така система саме є елементом цілісного системного утворення вищого рівня — політики загалом [19, с. 497-502].

Водночас, визначальний вплив на стан і подальший розвиток етнополітичних явищ і процесів здійснює також сама політична система [19, с. 511-512]. Як зазначає відомий дослідник цих питань Роджерз Брюбейкер, «переконувати, що нації та націоналізм розквітли сьогодні попри нещодавно антинаціональну політику радянського режиму — все одно, що ставити речі з ніг на голову. Статус нації та націоналізм розквітли сьогодні великою мірою завдяки політиці цього режиму. Така політика була антинаціоналістичною, але аж ніяк не антинаціональною. Замість того, щоб безжалісно подавляти статус нації, радянський режим всебічно інституював його. Зрозуміло, режим репресував націоналізм, і проте, у той же час... він пішов далі за будь-яку країну до того в інституюванні територіального статусу нації та етнічної національності як фундаментальних суспільних категорій» [20, с. 33].

При цьому «національні території найвищого рівня — ті, що сьогодні є незалежними державами — були визначені як квазінаціональні держави з власною територією, назвою, конституцією, законодавством, адміністративним штатом, інститутами культури та науки тощо. З іншого боку, режим поділив громадянське населення на декілька вичерпних та взаємно виключних етнічних національностей, на загал понад сто. Кодифікована в такий спосіб етнічна національність виступала не лише як статистична категорія, фундаментальна одиниця соціального обліку, а й також, і найбільш виразно, обов'язково приписуваним статусом» [20, с. 33-34].

Таким чином, за висновком цього вченого, «задовго до Горбачова територіальний статус нації та етнічна національність були всебічно інституюваними соціальною та культурною формами. Ці форми в жодному разі не були беззмістовними. Над цими формами глузували советологи, оскільки

режим послідовно та ефективно репресував всі знаки відкритого політичного націоналізму. В той же час репресії націоналізму йшли пліч-о-пліч зі встановленням та консолідацією статусу нації та національності як фундаментальних когнітивних та суспільних форм. За часи «гласності» ці вже всебічно інституїзовані форми легко політизувалися. Вони породили елементарні форми політичного розуміння, політичної риторики, політичних інтересів та політичної ідентичності» [20, с. 34].

Останнім часом в Україні докладається чимало зусиль, щоб якнайповніше задіяти наявні політичні, наукові, культурні, інформаційні та інші ресурси з метою створення оптимальних умов для нормальної життєдіяльності таким чином сформованої країни з досить відмінним поліетнічним складом населення її регіонів. Ефективне їхнє використання залежить від управлінських рішень і спроможності влади втілювати їх на практиці. У цьому сенсі, якщо йдеться про етнополітику держави, такі управлінські рішення та технології їх реалізації починають відігравати вирішальну роль. Зазвичай їх відносять до ресурсів етнополітичного менеджменту. Утім, саме пошук і визначення науково обґрунтованих принципів та методології аналізу сучасних етнополітичних явищ і процесів залишається актуальним завданням науковців і дотепер. Це пов'язано як зі специфічними чинниками, котрі зумовлюють швидкоплинність змін у сфері міжетнічних відносин, так і з необхідністю оперативного і адекватного на них реагування, щоби запобігти конфліктним ситуаціям у поліетнічному просторі України.

Реальна практика показує, що в сучасних етнополітичних дослідженнях вітчизняні вчені з позиції системного підходу вдаються, як правило, до структурно-функціонального аналізу матеріалів і формування висновків та рекомендацій за результатами своїх розробок. І тут методологічні пошуки концентруються на розгляді об'єкта дослідження в його максимально повній динаміці. Завдяки цьому уможливорюється врахування змін, що відбуваються з цим об'єктом і навколо нього, у більш повній системі його зв'язків. Все це дає реальну можливість для повнішого врахування усіх функціональних змін, у тому числі співвідношення між організацією та самоорганізацією в державному управлінні [21, с. 11-25].

При цьому застосування системного підходу до аналізу етнополітичних процесів та їх регіональної домінанти має враховувати сутнісні характеристики принципу системності, системного методу у їх дослідженні. Системний підхід є узагальненою характеристикою системного методу і тому вимагає розгляду суспільно-політичних явищ як цілісної сукупності взаємопов'язаних елементів, що функціонує відповідно до притаманних їм закономірностей. Серед сутнісних ознак принципу системності виокремимо такі:

— інтегративні якості системи, яка складається з певної сукупності елементів, тобто має власну структуру (причому ці елементи перебувають між собою у таких відносинах і зв'язках, що утворюють певну цілісність) — не первісно сутнісні, вони виникають тільки у взаємозв'язку, при взаємодії складових, тобто лише у процесі функціонування та розвитку системи. Звідси регулятивна функція системності та її нормативна роль щодо «автономних», специфічних якостей складових, які взаємопов'язані в системі настільки органічно, що зміни, які зачепили одну з них, рано чи пізно захоплюють й усі інші. До того ж системний підхід базується на тому, що специфіка складного об'єкта (процесу) не вичерпується особливостями складових його елементів, а пов'язана головним чином із самим характером взаємовідносин між ними. Отже, складний об'єкт (процес) є ієрархічним, поліструктурним, багаторівневим, коли йдеться і про етнополітику та її регіональний контекст, структурним утворенням;

— будь-яке дослідження з використанням системного підходу повинно фіксувати передусім характерні особливості системного об'єкта (процесу), на функціонування і розвиток якого помітно впливають також зовнішні чинники (зокрема, характер етнополітичних процесів залежить від сучасних тенденцій модернізації та глобалізації; українського вектора зовнішньої політики сусідніх з Україною посткомуністичних держав). Як свідчить розвиток етнополітичних процесів на Північному Кавказі, більш відчутним стимулом для політичної мобілізації його етносів виявилася не позарегіональна культурна експансія, а політичний тиск сусідніх з Росією держав. Таким чином, політизація етнічності у цьому регіоні не в останню чергу була ініційована саме зовнішніми політичними силами. При цьому і вітчизняні етнополітичні процеси також розвиваються під певним негативним впли-

вом деструктивної політики цілої низки політико-владних і громадсько-політичних структур (організацій) сусідніх з Україною та інших держав: штучне роздмухування певними політичними силами в Росії так званого «російського питання»: про долю російськомовних громадян України, щодо правового статусу російської мови; ініціювання радикальними колами Угорщини утворення в Закарпатті угорської автономії; дії певних зовнішніх політичних сил, спрямовані на підтримку руху політичного русинства, що спричиняють або підсилюють розвиток у цьому краї сепаратистських тенденцій; територіальні претензії до України та інші зазіхання на її державний суверенітет з боку Румунії; негативний вплив ряду закордонних радикальних мусульманських організацій на розвиток етнополітичної ситуації а Автономній Республіці Крим та інше;

— системний характер процесів (системність об'єкта, що вивчається) визначають і принципи такого роду аналізу: вихідним пунктом системного дослідження є визнання цілісності системи (процесу), який досліджується. Специфічним способом регулювання багаторівневої ієрархії системи чи процесів є управління — різноманітні за формами та «жорсткістю» засоби зв'язку її рівнів, що забезпечують нормальне їх функціонування і розвиток.

З врахуванням наведеного знову звернемося до роздумів Роджерза Брюейкера: «Подумайте, наприклад, про «росіян в Україні» (та зауважте неточність, притаманну самому виразу «росіяни в Україні» — той факт, що цей вираз є його чітким синтаксисом, визначає дещо, чого не існує насправду, а саме — визначену, чітко обмежену групу росіян в Україні). Існує кілька шляхів осмислення того, що означає бути росіянином в Україні, лише деякі з них включають сприйняття росіян в Україні як національної меншини. Отже, росіян в Україні можна розуміти як людей російського етнічного походження, більшість яких розмовляє російською мовою як рідною, хто, разом із тим, належить до української нації, що розуміється як політична, територіальна та цивільна нація, нація всіх її громадян і для них, попри мову та етнічність, а не як нація етнічних українців і для них. Коли б це було превалюючим саморозумінням росіян в Україні, могло б не бути російської «національної меншини». Були б люди російського етнічного походження та російськомовні люди, але вони б не заявляли, що вони є

членами російської нації чи національності» [20, с. 93]. При цьому «держава може, а насправді повинна захищати своїх власних громадян, навіть коли вони живуть в інших країнах. Але не може законно вимагати захисту своїх етнічних співвітчизників, які проживають в іншій державі та мають її громадянство» [20, с. 100].

Дослідження цих та інших, і в їх числі регіональних, аспектів та складових етнополітичних процесів, базуючись на принципах системного підходу і структурно-функціонального аналізу, повинні передбачити:

— всебічне врахування наявності та необхідності врегулювання суперечностей (протиріч) у процесі розвитку етносів, їхньої взаємодії з іншими суб'єктами етнополітичних процесів; взаємодію протилежних тенденцій, взаємопереходи і взаємообумовленість їх структурних елементів (притаманні їм суперечності тісно переплетені між собою, діалектично взаємопов'язані з протиріччями інших суспільно-політичних процесів). Підтвердженням цієї тези є, зокрема, різне за характером у тому чи іншому регіоні взаємопереплетіння етнополітичного і етноконфесійного їх чинників, на розвиток яких досить помітно впливають власне політичні процеси [22, с. 312];

— всебічний аналіз взаємодії (взаємовпливу) і визначення рольових функцій основних суб'єктів етнополітики в Україні, якими є: держава та її інститути, громадсько-державні структури; українська етнічна спільнота, яка формує основу етнічної спільності; інші корінні народи і етнічні (національні) меншини; представники українського етносу, які мешкають за межами України; етноспільноти, що повертаються в Україну як депортовані за національною ознакою; біженці; іммігранти; а також політичні партії, громадські рухи, неурядові організації, національно-культурні центри тощо.

При цьому у формуванні своїх взаємовідносин з різними суб'єктами етнополітики держава, щоби забезпечити дійсно повноцінне, безконфліктне функціонування сфери етнічного співжиття, спирається передусім на такі механізми, як: законодавство, у тому числі довгострокові державні програми, спрямовані на прогнозування та регулювання етнополітичних процесів, і спеціальні, зокрема регіональні цільові програми, що стосується конкретних напрямів реалізації політики держави у цій важливій сфері; спеціально уповно-

важений орган державного управління сферою міжнаціональних відносин, інші органи державної виконавчої влади та місцевого самоврядування; організації (громадсько-політичні, культурні, іншого напрямку) власне етнічних спільнот; міжнародне співробітництво (з міжнародними організаціями, українською діаспорою, групами підтримки України в органах державної влади низки зарубіжних країн) з метою використання їх досвіду і потенціалу у реалізації виваженої державної етнонаціональної політики з вичерпним врахуванням її унікального регіонального контексту.

1. Локк Дж. О государственном правлении. — Избранные философские произведения. — В 2-х томах. — Т.2. — М., 1960.

2. Картунов О.В. Західні етнонаціональні та етнополітичні концепції: теоретико-методологічний аналіз: Автореф. дис... д-ра політ. наук: 23.00.02 / Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАНУ. — К., 1996. — 41 с.

3. Шкляр Л.Є. Етнонаціональні чинники державотворення: політологічний аналіз: Автореф. дис... д-ра політ. наук: 23.00.02 / Ін-т держави і права ім.В.М.Корецького НАНУ. — К., 1994. — 40 с.

4. Антонюк О. Етнополітичний чинник державотворчих процесів в Україні: основні концептуальні засади // Міжнаціональні відносини та національні меншини України: Стан, перспективи. — К., 2004.

5. Антонюк О.В. Основи етнополітики: Навч. посіб. — К., 2005. — 432 с

6. Антонюк О.В. Формування етнополітики в Україні: теоретико-методологічні засади. — К., 1999. — 282 с.

7. Куц Ю.О. Етнонаціональні державотворчі процеси в Україні (управлінський аспект): Дис. д-ра наук з держ. упр.: 25.00.01. — Харків, 2005. — 489 с.

8. Майборода О. Етнонаціональна політика і перспективи етносоціального розвитку в Україні // Сучасність. — 1995. — №2.

9. Майборода О.М. Етнополітична ситуація в Україні: регіональний вимір // Сприяння поширенню толерантності у поліетнічному суспільстві. — К., 2002.

10. Майборода О. Ідентифікація «корінного народу» як суб'єкта етнополітичної сфери у світлі норм міжнародного права та етнополітичної практики зарубіжних країн // Наукові записки: Зб. — К., ППЕНД, 2003. — Вип.22.

11. Майборода О.М. Причини етноконфліктів та можливості їх запобігання // Політичний менеджмент. — 2004. — №6.

12. Надолішній П.І. Етнонаціональний фактор адміністративної реформи в Україні: проблеми теорії, методології, практики. — К., 1998.

13. Надолішній П.І. Розбудова нової системи врядування в Україні: етнонаціональний аспект. (Теоретико-методологічний аналіз). — К., 1999.

14. Надолішній П. Самоорганізація національних меншин в адміністративній реформі // Віче. — 1999. — №5.

15. Авер'янов В.Б. Державне управління та адміністративне право в сучасній Україні: актуальні проблеми реформування. — К.: Вид-во УАДУ, 1999. — 49 с.

16. Бакуменко В.Д. Формування державно-управлінських рішень: проблеми теорії, методології, практики. — К., 2000. — 328 с.

17. Татаренко Т.М. Регіональний фактор у політичному житті України (політико-правові аспекти): Монографія / Татаренко Т.М., — Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2005. — 416 с.

18. Малий етнополітичний словник / О.В.Антонюк, В.І.Волобуєв, М.Ф.Головатий та ін. — К.: МАУП, 2005. — 288 с.

19. Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В.П.Горбатенко; За ред. Ю.С.Шемшученка, В.Д.Бабкіна, В.П.Горбатенка. — 2-ге вид., доп. і перероб. — К.: Генеза, 2004. — 736 с.

20. Брюбейкер Роджерз. Переобрамлений націоналізм. Статус нації та національне питання у новій Європі / Пер. з англ. Олександра Рябова. — Львів: Кальварія, 2006. — 280 с.

21. Багров Н.В. Региональная геополитика устойчивого развития. — К., 2002.

22. Здіорук С.І. Соціально-релігійні відносини: виклик України ХХІ століття: Монографія / Здіорук С. І. — К.: Знання України, 2005. — 552 с.